

УДК 37.035.41

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ

I. Сопівник

У статті обґрунтовано основні концептуальні положення, які пояснюють процес формування моральної відповідальності сільської молоді. Розкрито особливості соціокультурного середовища сільського соціуму, що визначають специфіку виховання відповідальності молодих людей, які проживають у сільській місцевості.

Ключові слова: сільська молодь, моральна відповідальність, концептуальні засади, моральне виховання, соціокультурне середовище

Концептуальною основою формування моральної відповідальності молоді, на нашу думку, є найбільш важливі соціально-педагогічні та філософські теорії, зокрема екзистенціалізм Ж. П. Сартра [1], локус-контроль, «принцип Йонаса» [2], дискурсивна етика К.-О. Апеля [3], науково-методологічні принципи (гуманізації, індивідуалізації, диференціації, історизму, природовідповідності, культуровідповідності) і підходи (аксіологічний, діяльнісний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, технологічний), нормативні документи, ідеї провідних вітчизняних науковців у сфері формування відповідальності особистості, зокрема Г. Васяновича [4], М. Савчина [5], М. Сметанського [6] та ін.

Обґрунтуванню концептуальних положень має передувати цільовий етап, який дозволить чітко сформулювати основну і додаткові цілі виховного процесу. Тому вважаємо за необхідне сформулювати зазначені цілі процесу формування моральної відповідальності сільської молоді. Загальна мета це *педагогічний супровід процесу виховання моральної відповідальності сільської молоді*. Під поняттям «педагогічний супровід» ми розуміємо суб'єкт-суб'єктну взаємодію між вихователем і вихованцем, у ході якої створюються умови для

цілеспрямованого, системного та опосередкованого формування моральної відповідальності молоді людини із сільської місцевості на засадах особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. Педагогічний супровід процесу формування моральної відповідальності молоді забезпечує таку методологічну інваріанту процесу виховання, як використання «ефекту генерації» та присутності у виховному процесі (за І. Бехом). «Ефект генерації» полягає у створенні, «генеруванні вихованцем знань-суджень морально-духовного змісту, ... коли дитині тотально не транслюються відчужені моральні норми, стандарти, етичні правила чи вимоги, а вона стає час від часу в позицію їх активного створення» [7]. За таких умов ненав'язані, а власне створені і прийняті моральні норми, емоційно пережиті, набувають особистісного смислу і забезпечують високу ймовірність їх дотримання. Ефект присутності полягає у тому, що педагог пропонує, запрошує вихованця до спільної, рівноправної співдіяльності, у ході якої відбувається їхнє перетворення як суб'єктів виховної взаємодії (причому як вихованця, так і вихователя).

Зазначена загальна мета є конкретною, реальною та діагностичною, оскільки передбачає можливість діагностики рівня сформованості моральної відповідальності за допомогою валідних методик. Ця мета передбачає суб'єктність з боку педагога та вихованця, а особистісно орієнтований підхід у процесі педагогічного супроводу забезпечує врахування індивідуальних та соціокультурних особливостей сільської молоді.

Загальну мету деталізують та уточнюють конкретні цілі зокрема:

- на діагностичному етапі – встановлення рівня сформованості моральної відповідальності кожної окремо взятої молоді людини, сформованість її мотиваційної, когнітивної, ціннісної, поведінкової сфер щодо морально відповідальної поведінки;
- на мотиваційному етапі – актуалізація потреб та формування мотивів відповідальної поведінки;
- на когнітивному етапі – формування моральної свідомості та самосвідомості щодо відповідальності особистості, інтернального локус-контролю;
- на емоційно-ціннісному етапі – формування ціннісного ставлення до відповідальних зразків поведінки;

- на поведінковому етапі – формування морально відповідальної поведінки та навичок самовиховання;
- на рефлексивному етапі – оцінка молодою людиною особистісних ставлень до навколишнього світу та власної поведінки, її корекція.

Таким чином, загальна і конкретні цілі спрямовані на досягнення загального результату – підвищення рівня сформованості моральної відповідальності сільської молоді.

Провідні концептуальні положення, які слід покласти в основу формування моральної відповідальності молоді, у тому числі сільської, такі:

1. *Людина – біосоціальна істота.* Виходячи із даної тези у людині взаємопов'язані два начала – біологічне і соціальне, які детермінують її поведінку. Протиріччя і боротьба цих двох начал визначають сутність існування кожної окремої людини. Біологічна складова обумовлює необхідність задоволення в першу чергу первинних (нижчих) потреб індивіда, вона спрямовує його на себе (егоїстична спрямованість). У традиційній психології вважається, що тільки задовольнивши свої первинні потреби людина має передумови для переходу на наступний щабель (коли людину мучить спрага чи голод, вона насамперед має позбутись цього внутрішнього напруження, а відтак задовольняти інші потреби, у тому числі і в самореалізації). Таким чином, біологічні потреби визначаються як базові, фундаментальні, на основі яких розвиваються вищі потреби (соціальні, духовні). Оскільки біологічна складова є настільки важливою для особистості, тому в процесі виховання моральної відповідальності ми її повинні обов'язково враховувати. Особливої уваги заслуговує те, що людині за її біологічною природою властиво уникати відповідальності. Також важливо враховувати, що індивід може нести моральну відповідальність лише тоді, коли він має певні зобов'язання. Такі зобов'язання можуть ним як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися, але це не означає, що їх немає. Зобов'язання покладається на людину соціумом, іншими людьми або ж нею самою. Тому людина як істота соціальна має виконувати покладені на неї обов'язки, дотримуватись соціальних і моральних норм, які виступають основними соціальними регулятивними механізмами і обумовлюють необхідність виховання соціально спрямованої особистості. Таким чином єдність людини як

біосоціальної істоти обумовлює наявність протиріччя між природним бажанням індивіда уникати обов'язків – як наслідок й відповідальності та соціальною необхідністю їх виконувати. Така суперечність повинна розв'язуватися в процесі цілеспрямованого формування моральної відповідальності молоді.

2. *Людина – носій індивідуально-неповторного.* Хоча людина є біологічним видом, істотою, що належить до класу Ссавців, вона в той же час є «*homo sapiens*» – людиною розумною, яка наділена не тільки розумом, але й душею, має свою індивідуальність. Унікальність, неповторність, індивідуальність – це характеристики кожної, окремо взятої людини. Її особливості очевидно передбачають наявність певних знань, що випливають із життєвого досвіду, сформованих поглядів і переконань, ціннісних орієнтацій, установок, потреб тощо. З іншого боку, відповідальність як особистісна якість, що передбачає усвідомлення людиною власної повинності, буде наповнена специфічним змістом. Усвідомлення власної повинності щодо окремих людей, батьків, сім'ї, професії, країни буде різною в різних людей, на різних етапах їх розвитку, в різних ситуаціях. Необхідно брати до уваги, що на відміну від правової відповідальності, моральна не має чітко прописаних вимог і санкцій, вона орієнтована на моральні норми. Ці норми людиною дотримуються індивідуально і в основі їх виконання можуть лежати різні мотиви. Якщо мотивом дотримання моральних норм є схвалення іншими людьми, боязнь громадського осуду, тоді така людина спрямована тільки на те, щоб «виглядати морально відповідальною». На наше переконання важливо формувати внутрішню позицію і переконаність вихованця щодо необхідності дотримання моральних норм, у цьому випадку основним регулятором морально відповідальної поведінки є сумління людини. Рівень розвитку моральності людини визначає й ступінь розвитку її інших моральних якостей, у тому числі й моральної відповідальності.

3. *Людина – творець своєї долі, активне начало.* Усі існуючі теорії особистості вказують на важливу роль людини у її розвитку. Навіть теологічна теорія поряд із промислом і «волею Божою» надають важливого значення окремій людині, яка може вибрати як їй жити – чи за заповідями Божими, чи всупереч їм. Біблійна притча про таланти говорить, що всі люди отримують від Господа різні дари (наприклад здоров'я, задатки), але за можливостями їхніми – хтось більше, хтось

менше. Завдання людини полягає в тому, щоб їх не розгубити, не змарнувати, а примножити і розвинути. А для цього необхідно докладати багато власних зусиль. Особливо актуальним це є для молоді в зв'язку із віковими особливостями та життєвим етапом соціального становлення. Період молодості – це найбільш відповідальний етап у житті людини. Саме у цей час людина робить численні життєво важливі вибори, які визначають її майбутнє. Тому необхідно, щоб молода людина усвідомлювала важливість свого вибору, робила його зважено, обдуманно, самостійно (але прислухаючись до порад інших). Коли молода людина усвідомить, що саме вона робить свій вибір – тоді вона має усвідомити, що саме вона несе за нього відповідальність, навіть якщо він неправильний. Молода людина має можливість обирати і нести відповідальність завдяки наявності у неї свободи вибору. Тому важливо, щоб педагогічний супровід спрямовувався таким чином, аби молода людина розуміла і відчувала, що вона має свободу вибору, але як вона нею розпорядиться – залежить тільки від неї самої. Чітке розуміння того, що людина сама є творцем своєї долі, себе, свого оточення є передумовою формування моральної відповідальності та інтернального локус-контролю. Отже, моральна відповідальність людини бере свій початок із усвідомлення (когнітивна сфера), але проявляється в її діях і вчинках – у поведінковій сфері. Тому людська активність, яка спрямована на перетворення оточуючого світу, направляється і на себе задля самотворення морально-духовного світу.

4. *Людина розвивається в праці.* Починаючи від народження людина зобов'язана докладати зусиль, працювати для того, щоб жити. Новонароджене маля, для того щоб задовольнити свою базову фізіологічну потребу в їжі, повинно докласти зусиль (спочатку плакати – сигналізуючи про потребу, потім смоктати молоко). У біблійній легенді про створення світу і перших людей зазначено, що Адам (чоловік) повинен усе життя працювати в поті чола, а Єва (жінка) – в муках народжувати дітей. Про важливу роль праці у житті людини йдеться й у народній мудрості: «Будеш трудитися – будеш кормитися», «Губами говори, а руками роби!», «Зароблена копійка краща за крадений карбованець», «Маленька праця краща за велике безділля», «Праця людину годує, а лінь марнує», «Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися» та ін. Отже, основним завданням людини на Землі є праця. Усвідомлення праці як основи і сутності буття людини, її становлення як

особистості, розвиток потреби у постійній, наполегливій праці є основою виховання. Праця людини визначає не тільки і не стільки її матеріальні блага, як одухотворює людину, визначає її духовно-моральний розвиток. У даному випадку важливо, щоб такий вид діяльності був спрямований на суспільно корисну мету. Праця окремої людини відображає поведінковий аспект її моральної відповідальності. Чи можна сказати про людину, яка нічого не робить безкорисно для інших людей, що вона відповідальна за них? Чи можна говорити про відповідальних батьків, які не займаються вихованням своїх дітей? Чи можна говорити про жінку чи чоловіка, які не докладають зусиль для побудови сім'ї, що вони відповідальне подружжя? Чи можна говорити про фахівця, який не займається самовдосконаленням у професійній сфері, що він відповідальний? На усі ці запитання відповідь одна – «Ні». Такі люди не є морально відповідальними, тому засобом і показником моральної відповідальності особистості є праця. Неважливо, чи ця праця фізична, чи інтелектуальна, визначальною є її соціальна спрямованість.

5. *Людина живе в соціумі, належить до колективу.* Виховання – це планомірний, цілеспрямований процес формування гармонійно розвиненої особистості, що має бути готовою до життя серед людей. Звідси випливає запитання: «Якою повинна бути така особистість?», «Яка мета виховання?». Відповідаючи на ці запитання педагог має враховувати, що вихованець готується до життя, тому слід передбачити, спрогнозувати ті основні властивості особистості, які матимуть значення не тільки нині, а й «завтра». При цьому має враховуватись динаміка суспільних та особистісних потреб. Окрім цього людина, живучи і розвиваючись у певному суспільстві, накопичує соціальний досвід, освоює і засвоює певні цінності, виробляє ставлення до себе, інших людей та оточуючого світу. Важливо також враховувати, що людина як істота соціальна має потребу в афіліації. Якщо розглядати колектив як соціальну групу вищого рівня розвитку, то вона має ряд основних ознак, зокрема: наявність суспільно значимої мети, сформованість активу та органів самоврядування, відносини відповідальної залежності. Саме такі ознаки визначають й обумовлюють необхідність розвитку моральної відповідальності кожного члена колективу, на відміну від групи. Оскільки колектив має суспільно значиму мету, тому кожен член колективу несе відповідальність за її реалізацію, наявність органів самоврядування накладають додаткові обов'язки і відповідальність

перед іншими членами колективу та суспільством. Відносини відповідальної залежності передбачають відповідальність не тільки пере собою, а й перед кожним зокрема та колективом загалом. Крім цього колектив як спільнота людей несе й колективну відповідальність перед системами вищого рівня (колектив освітян, громада міста, українське суспільство, все людство). У сучасному суспільстві прийнято вважати, що колективна відповідальність – це безвідповідальність, проте такий стереотип може спрацювати тільки у групах, які позбавлені суспільно значимої мети, а її члени «ховаються» за груповими рішеннями і діями (це психологічні механізми, які діють у натовпі). На нашу думку, колектив має бути одним із основних суб'єктів виховання моральної відповідальності як окремого члена колективу, так і колективної відповідальності в цілому. При цьому важливими засобами мають бути взаємини відповідальної залежності та педагогічно спрямована, відповідна громадська думка.

6. *Людина – частина Всесвіту.* Людина як біологічна істота займає свою нішу в природному середовищі, у ланцюгу живлення, тому вона є складовою екосистеми Землі. Людина як істота розумна постійно впливає і змінює навколишнє середовище. Цивілізаційний розвиток і науково-технічний прогрес призводять до того, що людина поставивши себе над Природою, розбалансовує екосистему, що може призвести до знищення життя на Землі. Намагаючись задовольнити свої споживацькі потреби, людина все більше використовує планетарні невідновлювальні ресурси. Яскравим прикладом є пошук людиною ефективних засобів нападу і захисту. Послугуючись сентенцією «*homohomini – lupusest*» (людина людині – вовк) людина вкладає величезні ресурси як розумові, людські, так і сировинні, економічні задля розробки та освоєння нових зразків високотехнологічної зброї масового знищення. Якщо проаналізувати еволюцію засобів війни, то ми побачимо, що від найпростіших знарядь – списа і стріла, людство має в арсеналі ядерні боєголовки, хімічну, бактеріологічну і біологічну зброю. Якщо спис і стріла несли загрозу одній людині, то ядерна зброя несе загрозу життю як формі існування матерії. Відповідно, якщо спис опиняється в руках безумця – він може завдати шкоди одній чи кільком людям, а якщо ядерний пусковий механізм знаходиться у злої і безвідповідальної людини – це загроза для мільйонів людей та навколишнього середовища. Отже, паралельно із розвитком науково-технічного

прогресу має зростати моральна відповідальність, як окремої людини, так і людства в цілому за результати своїх дій (оскільки адміністративно-правової відповідальності можна уникнути за допомогою висококваліфікованих адвокатів, недостатності доказів, обману, словоблуддя тощо). Здавалося б, в умовах зростаючої екологічної катастрофи людство має об'єднати зусилля для її розв'язання, проте практика свідчить, що конкуренція між окремими країнами, промисловими групами, окремими людьми за ресурси і контроль над ними тільки зростає. І якщо абстрагуватися від інтересів окремих зацікавлених сторін, а розглядати проблему масштабно, то все це виглядає безглуздо і безвідповідально. У цьому контексті не можна не погодитися із думкою Г. Йонаса про те, що в сучасних умовах антропоцентрична етика людського розуму повинна поступитися етиці відповідальності як філософії майбутнього.

7. *Сільська молодь є складовою сільського соціуму.* Виходячи із даної тези в процесі формування моральної відповідальності сільської молоді необхідно враховувати особливості соціокультурного середовища, які й будуть визначати усю специфіку виховної роботи із цією категорією населення. Основними такими особливостями, які визначають специфіку формування моральної відповідальності сільської молоді, на нашу думку є як позитивні, так і негативні. До основних несприятливих факторів для формування моральної відповідальності сільської молоді належать: а) недостатній розвиток соціально-побутової інфраструктури в сільській місцевості, зокрема: медичних закладів і пунктів, що призводить до зниження рівня відповідальності за власне здоров'я; закладів культури, дозвілля і побуту – унеможлиблює повноцінне задоволення духовних потреб; соціальних служб і центрів – недостатню поінформованість щодо своїх законних прав та обов'язків; б) специфіка зайнятості та економічна активність полягає в тому, що більшість мешканців сільських територій зайняті в сільськогосподарському виробництві, яке є сезонним і низькооплачуваним, а тому більшість людей із сільської місцевості знаходяться за межею бідності, такі умови не сприяють розвитку підприємництва на селі, економічній активності і відповідно створюють умови для зниження рівня морально-професійної відповідальності, оскільки основні зусилля спрямовуються на боротьбу за виживання; в) недостатній розвиток мережі громадських об'єднань знижує можливості

сільської молоді для активної участі у громадсько-політичному житті населеного пункту чи регіону, як наслідок менше можливостей для формування громадянської відповідальності; г) закриття малокомплектних шкіл та недостатнє їх кадрове забезпечення знижують можливості сільської молоді для здобуття якісної базової освіти, що в свою чергу впливає на інтелектуальний та ціннісно-духовний розвиток підростаючого покоління, а відтак мотиваційну, когнітивну, ціннісну компоненту формування моральної відповідальності.

До основних позитивних особливостей, що є сприятливими для формування моральної відповідальності сільської молоді, на нашу думку, необхідно віднести: а) тісні родинно-сусідські взаємини, які сприяють спільній взаємодопомозі, цінності міцної сім'ї та відповідального батьківства; б) вплив громадської думки і громадського контролю за діями і вчинками окремих представників громади, що розвиває почуття відповідальності один за одного та колективної відповідальності; в) збереження національних традицій та звичаїв, що сприяє формування громадянської відповідальності; г) зв'язок із природою – уся життєдіяльність сільських мешканців відбувається у своїй більшості на відкритих просторах, на лоні природи, звідси емоційна близькість, джерело естетичних переживань та відповідальне ставлення до навколишнього середовища; д) зайнятість працею, зокрема сільськогосподарською, сприяє розвитку працелюбності, потреби у праці; е) вплив релігії, церкви спрямовується на духовно-моральні засади співжиття сільського соціуму, утвердження цінності сім'ї, батьків, взаємоповаги та взаємодопомоги, пошани до релігійних свят і традицій.

Отже, основні концептуальні положення, які визначають особливості формування моральної відповідальності молоді полягають у розгляді людини як істоти біосоціальної, яка є творцем своєї долі, носієм індивідуально-неповторного, живе в соціумі, належить до колективу, розвивається в праці та є невід'ємною складовою Всесвіту. Специфіка виховання моральної відповідальності сільської молоді пов'язана із соціокультурними особливостями, зокрема: недостатній розвиток соціально-побутової інфраструктури, низька економічна активність та бідність, недостатній розвиток мережі громадських об'єднань, закриття малокомплектних шкіл або недостатнє їх кадрове забезпечення, тісні родинно-сусідські взаємини, вплив громадської думки і контролю,

збереження національних традицій та звичаїв, зв'язок із природою, зайнятість працею, зокрема сільськогосподарською, вплив релігії і церкви.

Перспектива подальших досліджень у руслі означеної проблеми, полягає в розробці та апробації Концепції виховання моральної відповідальності сільської молоді.

Література

1. Сартр Ж. П. Екзистенціалізм єсть гуманізм // Сумерки богів / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]; перевод. – М.: Политиздат, 1990. – С. 319–345
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. / Г.Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
3. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності Л.Ситниченко. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 46-60.
4. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Автореф. дис. ...докт. пед.наук:13.00.04-К., 1997. – 55 с.
5. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: Монографія / М.В.Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.
6. Сметанский Н.И. Формирование социальной ответственности учителя в системе – школа-вуз-школа: Дис. ... д-ра пед. наук. – К., 1994. – 351 с.
7. Бех І. Д. Нові методології виховання підростаючої особистості / І. Д. Бех// Український соціум. – 2004. – № 1 (3). –С. 88-94.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВОСПИТАНИЯ МОРАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ

И. Сопивнык

В статье обоснованы основные концептуальные положения, которые обуславливают процесс формирования моральной ответственности сельской молодежи. Раскрыты особенности социокультурной среды сельского социума, определяющие специфику воспитания ответственности молодых людей, проживающих в сельской местности.

Ключевые слова: *сельская молодежь, моральная ответственность, концептуальные основы, нравственное воспитание, социокультурная среда.*

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF MORAL RESPONSIBILITY EDUCATION IN RURAL AREA

I.Sopivnyk

The article deals with main conceptual principles that predetermine the process of moral responsibility formation in rural area. Peculiarities of social and cultural sphere of

rural society are discussed. They determine the specificity of responsibility education among the young, living in rural areas.

Key words: rural youth, moral responsibility, conceptual principles, moral education, social and cultural spheres.

Сопівник І. – докторант Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна). E-mail: irvisop@meta.ua

Sopivnyk I. – Doctoral Candidate of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: irvisop@meta.ua

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В. В. Червонецький

Reviewer - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor V.V. Chervonetsky

УДК: 378:37.011.31

ВІКТОРСИДОРЕНКО ЯК ЛІДЕР НАУКОВОЇ ШКОЛИ (ДО 63-ОЇРІЧНИЦІ ДНЯ НАРОДЖЕННЯ, СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІВ. К. СИДОРЕНКА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ)

Р. В. Сопівник

Стаття присвячена аналізу життєвого шляху і професійної діяльності професора Віктора Сидоренка. На основі бібліографічних даних виділено його особистісні якості, які забезпечили провідні позиції в науково-педагогічній діяльності та дозволили сформувати загально-національну наукову школу. Застосовуючи різні концептуальні підходи, на міждисциплінарному рівні розкрито сутність лідерства В. Сидоренка у співтоваристві вчених педагогів.

Ключові слова: лідер, лідерство, наукові проблеми, наукова школа, теорія лідерства.

Розвиток постіндустріального, інформаційного суспільства, демократизація політичних процесів, утвердження гуманістичних цінностей детермінують докорінну зміну парадигми соціальних відносин, в рамках яких важливими є не тільки знання, уміння і навички, а й необхідні для організації спільнот лідерські якості і професійна